

EKONOMİK KALKINMA VE İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE ÜYE ÜLKELERİN 2006 YILI İNSANİ GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ANALİZİ

Tahsin KARABULUT*

Nurettin KAYA**

Zeynep GÜRSOY***

Özet

İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE), ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin analizinde kullanılan en önemli göstergelerden birisidir. İGE değerinin hesaplanmasında; Yaşam Beklentisi Endeksi, Eğitim Endeksi ve Refah Endeksi olmak üzere üç alt endeks kullanılmaktadır. Yaşam beklentisi endeksinde; doğuştan yaşam beklentisi, eğitim endeksinde; yetişkin okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı, refah endeksinde ise kişi başına GSYİH değerleri veri olarak kullanılmaktadır. 0-1 arasında değişen değerler alan İGE'ne göre ülkeler gelişmişlik düzeyleri açısından üç kategoriye ayrılmaktadır. İGE değeri 0-0,499 arasındaki ülkeler "Düşük İnsani Gelişmişlik", 0,500-0,799 arasında yer alan ülkeler "Orta İnsani Gelişmişlik" ve 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler "Yüksek İnsani Gelişmişlik" kategorisinde bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından düzenli olarak dünya ülkelerinin tamamına yönelik olarak İGE hesaplanmakta ve elde edilen değerlere göre ülkelerin gelişmişlik düzeyleri İnsani Gelişim Raporları (İGR) aracılığı ile yayınlanmaktadır. OECD ülkelerinin 2006 yılı İGE değerlerine göre insani gelişmişlik düzeylerinin analiz edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, tarafımızdan yapılan hesaplamalar sonucu oluşturulan endeks değerlerinin UNDP tarafından açıklanan değerlerle uyumlu olduğu görülmüştür. Oluşturulan endeks değerlerine göre; Türkiye dışındaki OECD ülkelerinin tamamı yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler kategorisinde yer alırken, Türkiye eğitim endeksi dışındaki diğer endekslere göre orta insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler kategorisinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişmişlik, Türkiye, OECD

THE ANALYSIS OF OECD MEMBER STATES' HUMAN DEVELOPMENT LEVELS FOR THE YEAR 2006

Abstract

The Human Development Index (HDI) is one of the most important indicators concerning the the analysis of countries' development levels. Three sub-indexes, namely Life Expectancy Index, Education Index, and Welfare Index, are used in order to gauge the value of HDI. Life Expectancy at birth figures are used in the Life Expectancy Index; Adult literacy rate and schooling ratio are used in the Education Index whereas GDP per capita figures are used in the Welfare Index. According to the HDI, which is showing values between 0 and 1, countries are sorted into three categories. Countries of HDI figures between 0 and 0,499 are demonstrated as having Low Human Development levels; HDI figures between 0,500 and 0,799 demonstrates countries of Middle Human Development Levels whereas HDI figures between 0,800 and 1 are categorized as countries with High Human Development Levels.

The HDI is calculated regularly by the United Nations Development Programme (UNDP) for all countries in the world and countries' development levels are published by Human

* Yrd. Doc. Dr, S.Ü. Sosyal Bilimler MYO, tkarabulut@selcuk.edu.tr

** Dr, Türkiye İstatistik Kurumu, , nurettinkaya@tuik.gov.tr

*** Uzman, Türkiye İstatistik Kurumu, zeyneporan@tuik.gov.tr

Development Reports (HDR) according to the calculated figures. In this work that aims to analyze OECD countries human development levels with respect to HDI values for the year 2006, it was observed that the index values established after the calculations done by us were in line with the values published by the UNDP. According to the index values all of the OECD countries are placed in the category of countries with High Human Development Levels whereas Turkey is placed in the category of countries with Middle Human Development Levels according to all other indexes but education index.

Keywords: Human Development, Turkey, OECD

GİRİŞ

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), 14 Aralık 1960 tarihinde imzalanan Paris Sözleşmesi'ne dayanılarak Türkiye'de dahil yirmi sanayileşmiş ülke tarafından kurulan, daha sonraki katılımlarla 30 tam üyeye ulaşan bir teşkilattir. OECD'nin temelini İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını organize etmek amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) oluşturmaktadır. OECD'ye üye olan ülkelerin tamamı sanayileşmiş ülke statüsünde kabul edilmiş olsa da, Dünya Bankası tarafından 2005 yılında yapılan bir değerlendirme ile Türkiye, Meksika ve Polonya dışındaki ülkeler "yüksek gelirli ülkeler" kategorisinde değerlendirilmiştir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olarak özellikle 1970'li yıllardan sonra insani, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok gösterge kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu bu göstergeler bazen aynı kategorideki ülkelerde de farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla ülkelerin gelişmişlik düzeyi göstergesi olarak Birleşmiş Milletler tarafından temel ölçüt kabul edilen "İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)" kullanılmaktadır.

OECD üyesi ülkelerin 2006 yılı insani gelişmişlik düzeylerinin analiz edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada öncelikle İGE ve bu endeksin hesaplanması ile ilgili genel literatür bilgileri verilecektir. Daha sonra OECD ülkelerinin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan "İnsani Gelişme Raporları (IGR)"nda yer alan İGE değerlerine göre dünya ülkeleri içerisindeki gelişmişlik düzeyleri analiz edilecektir. Son olarak İGE'nin hesaplanmasında kullanılan verilerinden hareketle çalışmada esas alınan hesaplama yöntemine göre İGE'yi oluşturan alt endeksler hesaplanarak, oluşturulan alt endekslere göre OECD ülkelerinin konumları kendi içerisinde analiz edilecektir.

1. İNSANI GELİŞME İNDEKSİ

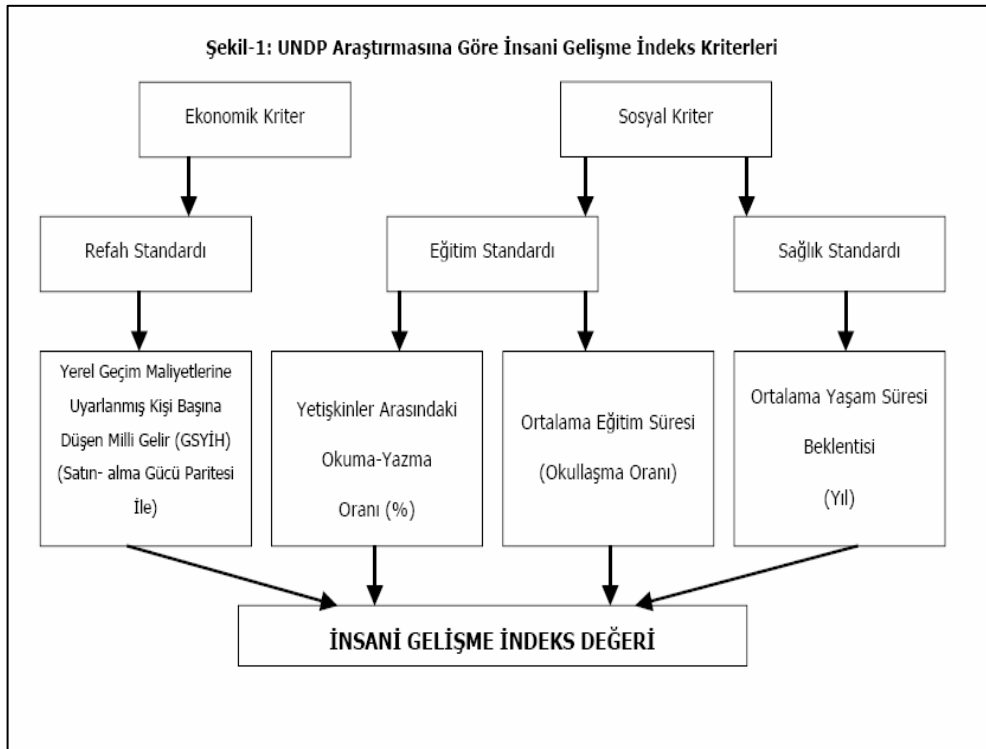
İnsani kalkınma kavramının ölçüsünü ifade eden, "İnsani Gelişme İndeksi (İGE)"; ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle birlikte ülkede yaşayan bireylerin refah düzeylerini ölçmektedir. İGE göstergesi ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler ve UNDP'nin temel yaklaşımı, insani yaşam kalitesinin ve dolayısıyla kalkınmanın yalnızca ekonomik girdilerle sağlanamayacağı şeklindedir. Bu nedenle kişisel, toplumsal, ekonomik ve politik gelişme olanaklarına erişim, ülkelerin ve halkların kalkınması için ön şartlar olarak sunulmaktadır. Bireyin uzun ve sağlıklı yaşam elde etmesi ile yaşadığı ülkede toplumsal alana çıkabilmesinin yolu; asgari bir gelirin yanı sıra, bilgi ve sağlığa sahip olabilmesine bağlıdır. Diğer bir ifade ile bireyin gelişmesi, yalnızca ulusal ekonomik büyüme ile mümkün değildir. Asıl olan, ulusal ekonomik varlığın, bireyler için gelişme olanakları yaratıp yaratmadığı sorusudur (Oruç, 2001:76). Gelir artışı insani gelişmişlik açısından gerekli ama yeterli olmayan bir faktördür (UNDP, 1990).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında başlatılan ve her yıl hazırlanan İnsani Kalkınma İndeksi, ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini 0 ile 1 arasında bir oran şeklinde belirler. 0 rakamı gelişmemişliği, 1 rakamı ise tam gelişmişliği ifade eder. Bir ülke için hesaplanan İGE değeri 1'e ne kadar yakınsa, o ülke sosyo-ekonomik yönden o derece gelişmiş bir ülke konumundadır (Ertek, 2006:450).

Kalkınma düzeyi ile ilgili Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan "Beşeri Kalkınma Endeksi" kapsamında üç ölçütten hareket edilerek az gelişmiş ülkelerin temel özellikleri; kişi başına düşen düşük milli gelir, kısa ömür ve okur-yazar olmayanların çokluğu olarak ifade edilmektedir (Samuelson, 1970:840-841).

İnsani gelişmişlik düzeyinin ölçülmesi ve bu çerçevede ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılması konusunda günümüzde en geniş kapsamlı çalışmalar Birleşmiş Milletler tarafından yapılmakta ve bu çalışmaların sonucunda elde edilen bulgular UNDP tarafından yayınlanan "İnsani Gelişmişlik Raporları" ile açıklanmaktadır. Literatürde insani gelişmişlik düzeyi ile ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğunda söz konusu bu raporlarda açıklanan veriler kullanılmaktadır.

UNDP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporu'nda ülkelerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi göstergeleri üç temel ölçüte göre analiz edilmektedir. Bu ölçütler (Şekil-1):

Kaynak: C. Can Aktan (ed), "Dünyada ve Türkiye'de İnsani Gelişme"
[http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunyada-insani-gelis.\(E.T: 10.06.2009\).](http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunyada-insani-gelis.(E.T: 10.06.2009).)

1. Refah Standardı: Bu kriterde refah standardı; Satınalma Gücü Paritesi (SGP) ile ölçülmektedir. SGP ise kişi başına düşen milli gelirin yerel geçim maliyetlerine uyarlamasıyla hesaplanmaktadır.

2. Eğitim Standardı: Bu kriterde ülkenin eğitim düzeyi dikkate alınmaktadır. Eğitim düzeyinin tespitinde iki ayrı ölçüt kullanılmaktadır. Bunlar; yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı ve ortalama eğitim süresidir.

3. Sağlık Standardı: Bu kriterde ülke yaşayan bireylerin ortalama yaşam süresi beklentisi dikkate alınmaktadır.

Gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde ekonomik kriter olarak belirlenen refah standardı ile sosyal kriter olarak belirlenen eğitim ve sağlık standartlarının tamamı dikkate alınarak İGE değeri hesaplanmaktadır.

İGE hesaplanmasında kullanılan refah standardı tatminkar bir yaşam sürmeyi sağlayacak kaynaklara ulaşmaya, sağlık standardı uzun ve sağlıklı bir yaşama, eğitim standardı ise bilgi edinmeye karşılık gelmektedir (Demir, 2006;4).

İGE ile ilgili üç göstergeden birisi olarak kabul edilen yaşam beklentisi, Amartya Sen tarafından literatüre kazandırılmış ve kalkınma düzeyinin sosyal boyutu olarak kabul edilmiştir. Bu göstergede ülkelerin ortalama yaşam beklentisi yerine doğuştan yaşam beklentisi kullanılmaktadır (Çiftçi: 2008; 51-87).

2. OECD ÜLKELERİNİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN 2006 YILI İTİBARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

OECD'ye tam üye statüsünde olan 30 ülkeden Türkiye, Meksika ve Polonya dışındaki 27 ülke Dünya Bankası tarafından "Yüksek Gelirli Ülkeler" arasında gösterilmektedir. Söz konusu ülkeler ve bu kapsam dışında kalan diğer 3 ülke için hesaplanan İGE değerleri birbirinden farklıdır. Bu durum her ne kadar sanayileşmiş ülke statüsünde olsalar da, OECD üyesi ülkelerin gelişmişlik düzeyi açısından birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

İnsani Gelişme Endeksi daha önce de açıklandığı gibi üç temel endeksten oluşmaktadır. İnsani Gelişme Endeksini oluşturan alt endekslerine ilişkin bileşenler ve bileşenlere ait değişkenler;

Refah Standardı: Kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (ABD Doları-\$),

Eğitim Standardı: Bu bileşen iki alt endeksin hesaplanmasından oluşmaktadır. Bunlar okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı,

Sağlık Standardı: Uzun ömür (yaşam beklentisi) sağlık standardı olarak ölçülmektedir.

Bu üç standart insani gelişme endeksinin hesaplanmasında kullanılmakta ve İGE bu üç standarda göre hesaplanan endekslerin aritmetik ortalamasından oluşmaktadır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Hesaplama Tekniği

İnsani Gelişme Endeksi'nin hesaplanmasında yıllara göre değişiklikler mevcuttur. Bu değişikliğin nedeni, kullanılan yöntem farklılığıdır. Her ne kadar aynı veri seti üzerine uygulansa da hesaplama tekniğindeki farklılıklar endeks değerlerinin farklı çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada hesaplamalar aşağıdaki tablo 1'de verilen UNDP tarafından 2005 İGE'nin hesaplanmasında kullanılan hesaplama tekniğine göre yapılmıştır.

Tablo 1: İnsani Gelişme Endeksinin Hesaplama Algoritması

Kriterler	Sağlık Standardı	Eğitim Standardı		Refah Standardı
Gösterge	Doğumdaki Yaşam Beklentisi (Yaş)	Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı	Okullaşma Oranı	Kişi Başı GSYİH (\$)
Alt Endeksler	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi		Kişi Başı GSYİH Endeksi
İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ (İGE)				

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2005.

İGE'yi oluşturan alt endekslerin hesaplanması şu şekilde yapılmıştır:

A. Yaşam Beklentisi Endeksi: Endeksin hesaplanmasında yaşam beklentisi olarak UNDP'nin hesaplanmalarında kullandığı en yüksek (85) ve en düşük (25) yaş değerleri dikkate alınmış ve yaşam beklentisi endeksi;

$$\text{Yaşam Beklentisi Endeksi (YBE)} = \frac{(n-25)}{(85-25)} \quad \text{(I)}$$

Formülüne göre hesaplanmıştır.

Formülde;

n: i ülkesinin doğumdaki yaşam beklentisini göstermektedir.

B. Eğitim Endeksi: Eğitim endeksinin hesaplanmasında iki bileşen kullanılmaktadır. Bunlar okur-yazarlık oranı endeksi ve okullaşma oranı endeksleridir. Eğitim endeksi okur-yazarlık endeksinin 2/3 ile okullaşma oranı endeksinin 1/3 'den oluşmaktadır.

Okur-yazarlık oranı endeksi;

$$\text{Yetişkin Okur-Yazar Oranı Endeksi (YOYE)} = \frac{(m - 0)}{(100 - 0)} \quad \text{(II)}$$

Formülü ile hesaplanır. Formülde;

m: i ülkesinin yetişkin okur-yazar oranını göstermekte olup 0 ile 100 arasında değerler alır ve % olarak ifade edilir.

Okullaşma oranı endeksleri;

$$\text{Okullaşma Oranı Endeksi (OOE)} = \frac{(r - 0)}{(100 - 0)} \quad \text{(III)}$$

Formülüne göre hesaplanır. Formülde;

r: i ülkesinin okullaşma oranını göstermekte olup 0 ile 100 arasında değerler alır ve % olarak ifade edilir. Bazı ülkelerde özellikle birden fazla okula devam edilmesi durumunda okullaşma oranı % 100'ün üzerinde bir değer alabilmektedir. Ancak söz konusu oran % 100'den daha yüksek olsa dahi, eğitim endeksinin hesaplanmasında en yüksek değer 100 olarak kabul edilmektedir.

Yapılan bu hesaplamalar sonucunda oluşturulan YOYE ve OOE kullanılarak eğitim endeksi;

$$\text{Eğitim Endeksi (EE)} = \frac{2}{3} (\text{YOYE}) + \frac{1}{3} (\text{OE}) \quad (\text{IV})$$

Formülüne göre hesaplanır.

C. Refah Endeksi: Bu endeks Kişi Başına GSYİH'ya göre hesaplanmaktadır. UNDP'ye göre en düşük kişi başına GSYİH 100 \$ ve en yüksek ise 40 000 \$ alınmaktadır. Refah endeksi;

$$\text{Refah Endeksi (RE)} = \frac{\text{LOG}(Y) - \text{LOG}(100)}{\text{LOG}(40000) - \text{LOG}(100)} \quad (\text{V})$$

Formülüne göre hesaplanmaktadır. Formülde;

Y: Kişi başı GSYİH (\$) değerini göstermektedir.

Yukarıda hesaplama tekniği verilen alt endekslerin kullanılması ile İGE hesaplanmaktadır. İGE hesaplanırken yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve refah endeksinin aritmetik ortalaması alınmakta ve i ülkesinin insani gelişme endeksi;

$$i(\text{İGE}) = \frac{1}{3} (\text{YBE} + \text{EE} + \text{RE}) \quad (\text{VI})$$

Formülüne göre hesaplanmaktadır.

Kısaca hesaplama tekniğinden bahsedilen İGE ve İGE'yi oluşturan alt endeksler 0 ile 1 arasında değerler almakta ve elde edilen verilere göre ülkeler gelişmişlik düzeyleri açısından 3 kategoride değerlendirilmektedir. Buna göre;

0 – 0.499 arası İGE: Düşük İnsani Gelişme Düzeyini,

0.500 – 0.799 arası İGE: Orta İnsani Gelişme Düzeyini,

0.800 – 1 arası İGE: Yüksek İnsani Gelişme Düzeyini,

ifade etmektedir.

2.3. OECD Ülkeleri İGE Değerlerinin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde OECD'ye tam üye statüsünde olan ve tamamı sanayileşmiş ülkeler kategorisinde yer alan 30 ülkenin İGE değerleri ve bu endeksi oluşturan alt endeks değerleri açısından analizi yapılacaktır. Değerlendirmelerde öncelikle UNDP tarafından yayınlanan 2006 yılı İGE ve bu endekse göre OECD ülkelerinin dünya ülkeleri içerisindeki gelişmişlik sıralaması ele alınacaktır. Daha sonra İGE'yi oluşturan ve yukarıda kısaca bahsedilen hesaplama tekniği kullanılarak tarafımızdan hesaplanan alt endekslere göre OECD ülkelerinin insani gelişmişlik düzeyleri analiz edilecektir.

Aşağıdaki Tablo 2’de OECD ülkelerinin UNDP tarafından 2008 yılı “İnsani Gelişmişlik Raporu”na göre 2006 yılına ait İGE değerleri ile söz konusu ülkelerin dünya ülkeleri içerisindeki gelişmişlik düzeyi sıralaması verilmiştir. Ayrıca Tablo 2’de İGE’nin hesaplanmasında kullanılan; doğumda yaşam beklentisi, yetişkin okur-yazarlık oranı, okullaşma oranı ve kişi başı GSYİH değerleri ile İGE’nin hesaplanmasında yer alması dahi ülkelerin insani gelişmişlik düzeyi ile ilgili önemli bir gösterge olarak kabul edebileceğimiz bebek ölüm oranları yer almaktadır.

UNDP sıralamasına göre dünya ülkeleri içerisinde insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ülke 0,968 İGE değeri ile OECD üyesi olan İzlanda’dır. Bu ülkeyi sırasıyla yine OECD’ye üye olan ülkelerden Norveç (0,968), Kanada (0,967), Avustralya (0,965), İrlanda (0,960), İsveç (0,958), Hollanda (0,958), Japonya (0,956), Lüksemburg (0,956), İsviçre (0,955), Fransa (0,955), Finlandiya (0,954), Danimarka (0,952), Avusturya (0,951), ABD (0,950), İspanya (0,949), Belçika (0,948), Yunanistan (0,947), İtalya (0,945), Yeni Zelanda (0,944) ve İngiltere (0,942) takip etmektedir. Bu durumda, dünyada insani gelişmişlik açısından en yüksek düzeye sahip ilk yirmibir ülkenin OECD üyesi olduğu görülmektedir. OECD üyesi diğer ülkelerin dünya ülkeleri içerisindeki gelişmişlik düzeyi sıralaması ise şu şekildedir: Almanya 0,940 İGE değeri ile 23. sırada yer alır iken, Kore Cumhuriyeti (0,928) 25, Portekiz (0,900) 33, Çek Cumhuriyeti (0,897) 35, Macaristan (0,877) 38, Polonya (0,875) 39, Slovakya (0,872) 41 ve Meksika (0,842) 51. sırada yer almaktadır. Türkiye ise 0,798 İGE değeri ile OECD ülkeleri içerisinde en düşük insani gelişmişlik düzeyine sahip olup dünya ülkeleri içerisinde 70. sırada yer almaktadır.

Türkiye özellikle 1990 yılından itibaren insani gelişmişlik düzeyi açısından iyi bir performans göstermiştir. Bu durum insani gelişmişlik düzeyi ile ilgili göstergelerdeki artışın bir sonucudur. Birleşmiş Milletlere göre Türkiye’deki bu gelişim ilerleyen yıllarda da devam edecektir (UNDP; 2005). Fakat Türkiye’nin insani gelişmişlik göstergelerindeki bu sürekli artışa rağmen hem dünya ülkeleri sıralaması açısından hem de AB ve OECD ülkeleri içerisindeki konumu açısından oldukça düşük seviyededir. Fakat son yıllarda özellikle kişi başına GSYİH’deki artış, okullaşma oranı ve yetişkin okur-yazar oranındaki artışların bir sonucu olarak İGE değeri 0,800 eşiğine yaklaşmıştır. Bu durum ülkemizin insani gelişmişlik düzeyi açısından her ne kadar OECD ve AB ülkelerine göre daha düşük seviyede olsa bile, kısa bir süre sonra yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler kategorisinde yer alacağını göstermektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, İGE’nin hesaplanmasında kullanılan değişkenleri ele aldığımızda; doğumda yaşam beklentisi en yüksek ülke 82,4 yıl ile Japonya’dır. Bu ülkeyi sırasıyla İzlanda (81,6 yıl), İsveç (81,4 yıl) ve Avustralya (81 yıl) izlemektedir. Doğumda yaşam beklentisi en düşük ülkeler ise 71,6 yıl ile Türkiye ve 73,1 yıl ile Macaristan’dır. Söz konusu değişkene göre en yüksek düzeye sahip Japonya ile en düşük düzeye sahip Türkiye arasında 10,8 yıllık bir fark bulunmaktadır ki, bu durumda Japonya’da ortalama yaşam beklentisi süresinin ülkemize göre 10,8 yıl daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ülkelerin eğitim endeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerden birisi olan yetişkin okur-yazarlık oranı açısından bakıldığında; OCDE ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda onbeş yaş ve üzeri nüfusun % 99’unun okur-yazar olduğu görülmektedir. Buna karşılık Türkiye % 88,1 oranı ile OECD ülkeleri içerisinde en düşük okur-yazarlık oranına sahip ülke konumundadır. Türkiye’yi % 91,7 okur-yazarlık oranı ile Meksika ve % 94,6 oranı ile Portekiz takip etmektedir.

Tablo 2: OECD Ülkeleri İGE Değerleri ve İGE'nin Hesaplanmasında Kullanılan Değerler (2006)

İGE'ye Göre Dünya Ülkeleri Sırası	Ülke	İGE	Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	Yetişkin Okur-yazarlık oranı (%15 yaş ve üstü)	Kişi Başı GSYİH (SGP-\$) 2005	Bebek Ölüm Oranı (her 1000 canlı doğumda)	Okullaşma Oranı (%)
1	İzlanda	0,968	81,6	99	35814	1,90	95,97
2	Norveç	0,968	79,9	99	51862	3,20	98,61
3	Kanada	0,967	80,4	99	36687	5,10	99,30
4	Avustralya	0,965	81	99	33035	4,90	114,22
5	İrlanda	0,960	78,6	99	40823	4,50	97,63
6	Hollanda	0,958	79,4	99	36099	4,60	97,51
7	İsveç	0,958	80,7	99	34056	2,90	94,27
8	Japonya	0,956	82,4	99	31951	2,70	86,58
9	Lüksemburg	0,956	78,6	99	77089	3,10	94,60
10	İsviçre	0,955	81,4	99	37396	4,30	82,71
11	Fransa	0,955	80,4	99	31980	3,80	95,43
12	Finlandiya	0,954	79,1	99	32903	3,10	101,42
13	Danimarka	0,952	78,1	99	35125	4,00	101,34
14	Avusturya	0,951	79,6	99	35523	4,00	90,51
15	ABD	0,950	78	99	43968	5,10	92,38
16	İspanya	0,949	80,7	97,4	29208	3,80	96,53
17	Belçika	0,948	79,1	99	33243	3,90	94,35
18	Yunanistan	0,947	79,1	97	31290	3,90	101,56
19	İtalya	0,945	80,4	98,8	28828	3,60	91,81
20	Yeni Zelanda	0,944	80	99	25260	5,20	107,53
21	İngiltere	0,942	79,2	99	32654	5,10	89,23
23	Almanya	0,940	79,3	99	31766	3,90	88,10
25	Kore Cum.	0,928	78,2	99	22985	48,00	98,51
33	Portekiz	0,900	77,9	94,6	20845	3,60	88,84
35	Çek Cum.	0,897	76,2	99	22004	3,50	83,42
38	Macaristan	0,877	73,1	98,9	18154	6,30	90,21
39	Polonya	0,875	75,3	99,3	14675	6,30	87,73
41	Slovakya	0,872	74,4	99	17837	6,80	80,46
51	Meksika	0,842	75,8	91,7	12176	29,50	80,21
76	Türkiye	0,798	71,6	88,1	11535	26,00	71,09

Kaynak: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/statistics/data> (Erişim Tarihi: 11.05.2009).

Eğitim endeksinin hesaplanmasında kullanılan bir diğer değişken okullaşma oranıdır. OECD ülkeleri içerisinde okullaşma oranı en yüksek ülke % 114,22 ile Avustralya'dır. Söz konusu oran Yeni Zelanda'da % 107,53, Yunanistan'da % 101,56, Finlandiya'da % 101,42, Danimarka'da %101,34'dur. Türkiye, % 71,09 okullaşma oranı ile OECD ülkeleri içerisinde en düşük eğitim düzeyine sahip ülke konumundadır. Birlik içerisinde okullaşma oranı düşük diğer ülkeler ise Meksika (% 80,21) ve Slovakya (% 80,46)'dır. Diğer ülkelerin tamamında okullaşma oranı % 80'in üzerindedir.

Refah endeksinin oluşturulmasında kullanılan ve satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başı GSYİH değerleri açısından OECD ülkelerini karşılaştırdığımızda tablo 2'de görüldüğü gibi; en yüksek kişi başı GSYİH değeri 77.089 \$ Lüksemburg'a aittir. Lüksemburg dünya ülkeleri içerisinde kişi başı GSYİH düzeyi en yüksek ülke konumundadır. Bu ülkeyi sırasıyla Norveç (51.862 \$), ABD (43.968 \$) ve İrlanda (40.823 \$) takip etmektedir. En düşük kişi başı GSYİH değerine sahip ülke ise 11.535 \$ ile

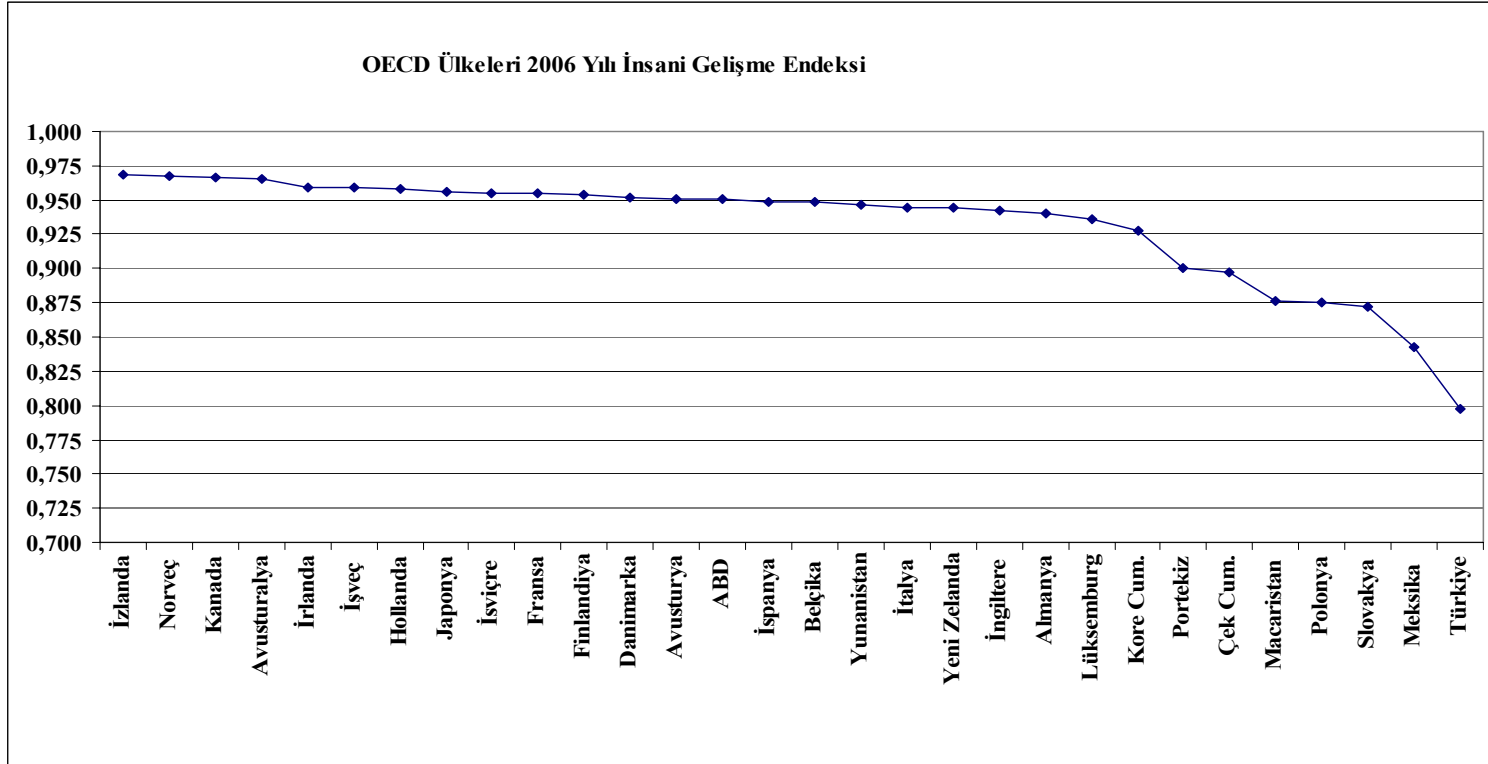
Türkiye'dir. Türkiye'yi sırasıyla Meksika (12.176 \$), Polonya (14.675 \$), Slovakya (17.837 \$), ve Macaristan (18.154 \$) takip etmektedir. Söz konusu bu ülkeler dışında kalan diğer OECD ülkelerinin kişi başı GSYİH değerleri 20.000 ile 40.000 \$ arasında değişen değerler almaktadır.

İnsani gelişmişlik düzeyi ile ilgili en önemli göstergelerden birisi de bebek ölüm oranlarıdır. Her ne kadar bebek ölüm oranları İGE'nin hesaplanmasında kullanılsa bile, canlı doğan bebeklerin ölüm oranı ne kadar düşükse ülkenin gelişmişlik düzeyi o kadar yüksektir. Buna göre OECD ülkeleri içerisinde canlı doğan her bin bebekten ölenlerin oranı açısından en iyi durumda olan ülke İzlanda'dır. Bu ülkede bebek ölüm oranı 1,90'dır. Bu ülkeyi 2.70 ile Japonya ve 2,90 ile İsveç takip etmektedir. En yüksek bebek ölüm oranı ise 48,00'lık bir oranla Kore Cumhuriyetinde gerçekleşmiştir. Meksika 29,50 ile 2. sırada yer alırken, ülkemiz 26,00 ile 3. sırada yer almaktadır. 2006 yılı verilerine göre Türkiye'de canlı doğan her 1000 bebekten 26'sı yaşamını kaybetmektedir. Bu oran Kore ve Meksika dışındaki diğer OECD ülkelerine göre oldukça yüksektir. Bu durum ülkemizin insani gelişmişlik düzeyinin düşük olmasının en önemli nedenlerinden birisidir.

Aşağıdaki Grafik 1'de de görüleceği gibi OECD ülkelerinin 2006 yılı insani gelişmişlik düzeylerine göre karşılaştırılmasında, insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ülkeler birliğin kurucu üyeleri arasında yer alan İzlanda, Norveç ve Kanada'dır. UNDP tarafından yayınlanan İGR'lara göre 1999 yılından itibaren dünya ve OECD ülkeleri içerisinde insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ülke konumunda olan Norveç, sıralamadaki yerini 2005 yılından itibaren İzlanda'ya kaptırmıştır. Sıralamadaki bu değişikliğin, yeni yaşam süresi ve kişi başı GSYİH tahminlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir (UNDP: 2008).

Türkiye, OECD'nin yirmi kurucu üye ülkesinden birisi olmasına rağmen insani gelişmişlik düzeyi açısından birlik içerisinde en son sırada yer almaktadır. Ayrıca; Birliğe 1996 yılında üye olan Macaristan ve Polonya, 1995 yılında üye olan Çek Cumhuriyeti, 1994 yılında üye olan Meksika ile 2000 yılında üye olan Slovakya insani gelişmişlik düzeyine göre Türkiye hariç diğer OECD ülkelerinden daha geri kalmış durumdadır.

Grafik 1: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik Endeksi (2006)

Aşağıdaki Tablo 3’de tarafımızdan hesaplanan OECD ülkelerinin 2006 yılı İGE değerleri ve bu endeksi oluşturan alt endeks değerleri ile hesaplanan her bir endeks değerine göre yapılan gelişmişlik düzeyi sıralamaları verilmiştir. Tablo 3’e göre; yaşam beklentisi endeksi en yüksek ülke 0,957 ile Japonya’dır. Bu ülkenin YBE değeri, İGE değerinden daha yüksektir. Bu ülkeyi 0,943 ile İzlanda ve 0,940 ile İsviçre takip etmektedir. YBE en düşük seviyede olan ülkeler ise sırasıyla; Türkiye (0,777), Macaristan (0,802), Slovakya (0,823), Polonya (0,838) ve Meksika (0,847)’dir.

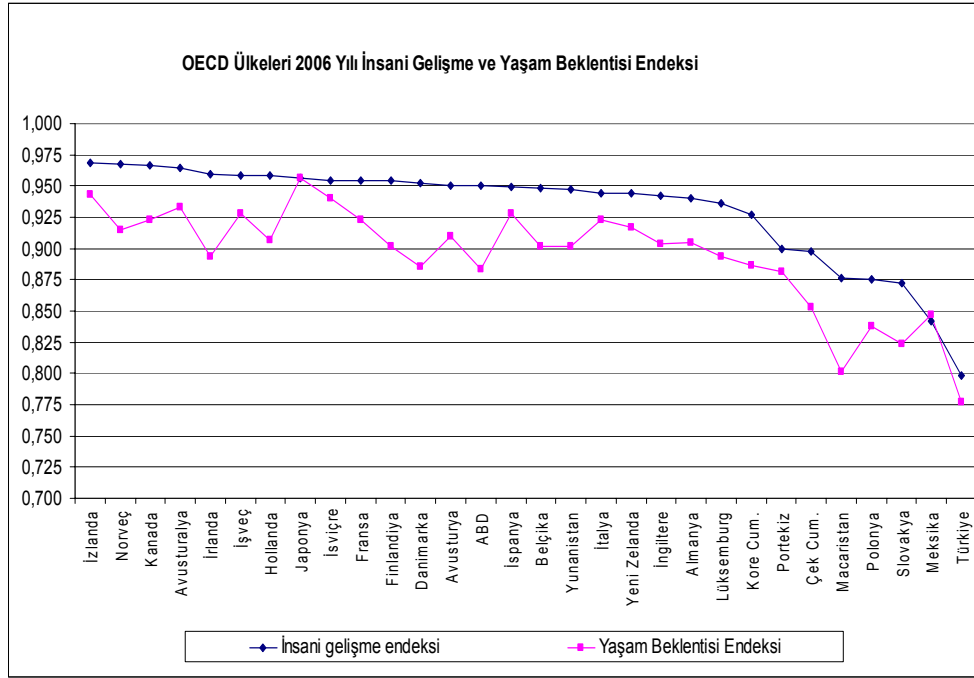
Tablo 3: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik ve İGE’yi Oluşturan Alt Endeksleri (2006)

ÜLKE	YAŞAM BEKLENTİSİ ENDEKSİ (YBE)		EĞİTİM ENDEKSİ (EE)		REFAH ENDEKSİ (RE)		İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ (İGE)	
	YBE	YBE Sırası	EE	EE Sırası	RE	RE Sırası	İGE	İGE Sırası
İzlanda	0,943	2	0,980	11	0,982	8	0,968	1
Norveç	0,915	11	0,989	6	1,000	2	0,968	2
Kanada	0,923	8	0,991	5	0,986	6	0,967	3
Avustralya	0,933	4	0,993	1	0,968	13	0,965	4
İrlanda	0,893	19	0,985	8	1,000	4	0,960	5
İsveç	0,928	5	0,974	14	0,973	11	0,959	6
Hollanda	0,907	13	0,985	9	0,983	7	0,958	7
Japonya	0,957	1	0,949	23	0,963	17	0,956	8
İsviçre	0,940	3	0,936	25	0,989	5	0,955	9
Fransa	0,923	9	0,978	12	0,963	16	0,955	10
Finlandiya	0,902	16	0,993	2	0,967	14	0,954	11
Danimarka	0,885	22	0,993	3	0,978	10	0,952	12
Avusturya	0,910	12	0,962	18	0,980	9	0,951	13
ABD	0,883	23	0,968	16	1,000	3	0,950	14
İspanya	0,928	6	0,971	15	0,948	20	0,949	15
Belçika	0,902	17	0,975	13	0,969	12	0,948	16
Yunanistan	0,902	18	0,980	10	0,959	19	0,947	17
İtalya	0,923	7	0,965	17	0,945	21	0,944	18
Yeni Zelanda	0,917	10	0,993	4	0,923	22	0,944	19
İngiltere	0,903	15	0,957	20	0,966	15	0,942	20
Almanya	0,905	14	0,953	22	0,962	18	0,940	21
Lüksemburg	0,893	20	0,915	28	1,000	1	0,936	22
Kore Cum.	0,887	21	0,988	7	0,908	23	0,928	23
Portekiz	0,882	24	0,927	27	0,891	25	0,900	24
Çek Cum.	0,853	25	0,938	24	0,900	24	0,897	25
Macaristan	0,802	29	0,960	19	0,868	26	0,877	26
Polonya	0,838	27	0,954	21	0,833	28	0,875	24
Slovakya	0,823	28	0,928	26	0,865	27	0,872	28
Meksika	0,847	26	0,879	29	0,801	29	0,842	29
Türkiye	0,777	30	0,824	30	0,792	30	0,798	30

Kaynak: Tablo yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen değerlerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

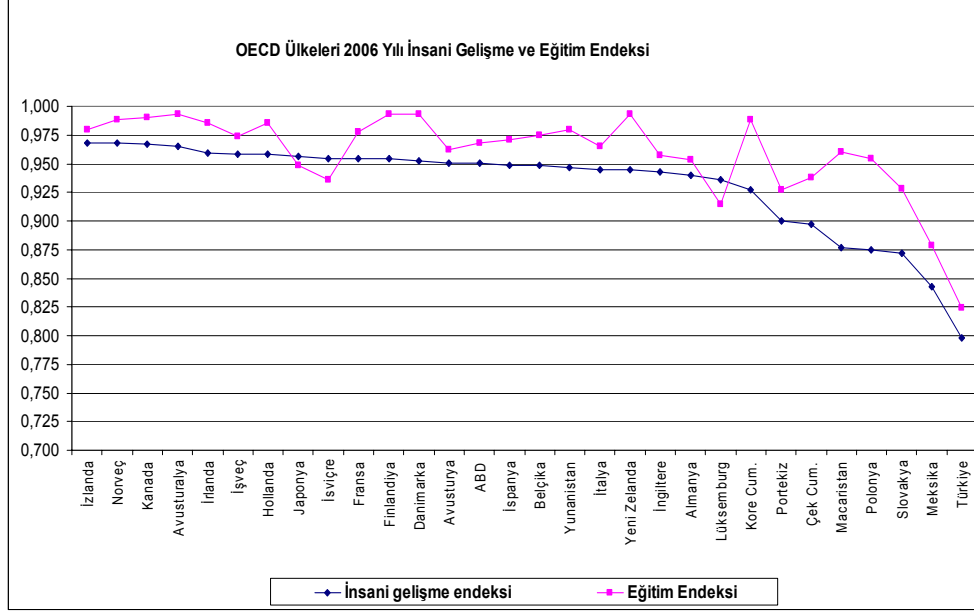
Aşağıdaki Grafik 2’de OECD ülkelerinin 2006 yılı İGE ile YBE karşılaştırılması yapılmıştır. Buna göre; Meksika ve Japonya hariç diğer OECD ülkelerinin tamamında İGE değeri YBE’ den daha yüksektir.

Grafik 2: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik ve Yaşam Beklentisi Endeksi (2006)

İnsani gelişmişlik düzeyinin yüksek olmasında eğitimin diğer değişkenlere göre daha fazla etkisinin olduğu söylenebilir. Çünkü eğitim düzeyinin yükselmesi bir yandan İGE’nin hesaplanmasında kullanılan alt endekslerden birisi olan EE değerini yükseltirken, diğer yandan bireylerin eğitim düzeyindeki yükselme hem gelir seviyelerinin hem de yaşam standartlarının artmasına neden olmaktadır. Bütün bu gelişmeler EE ile birlikte diğer alt endeksleri de yükseltecek ve böylece İGE daha da yüksek çıkmaktadır. Bu nedenle okuryazarlık ve eğitime katılma oranı yüksek olan ülkelerin insani gelişmişlik düzeyi daha da yüksek olmaktadır.

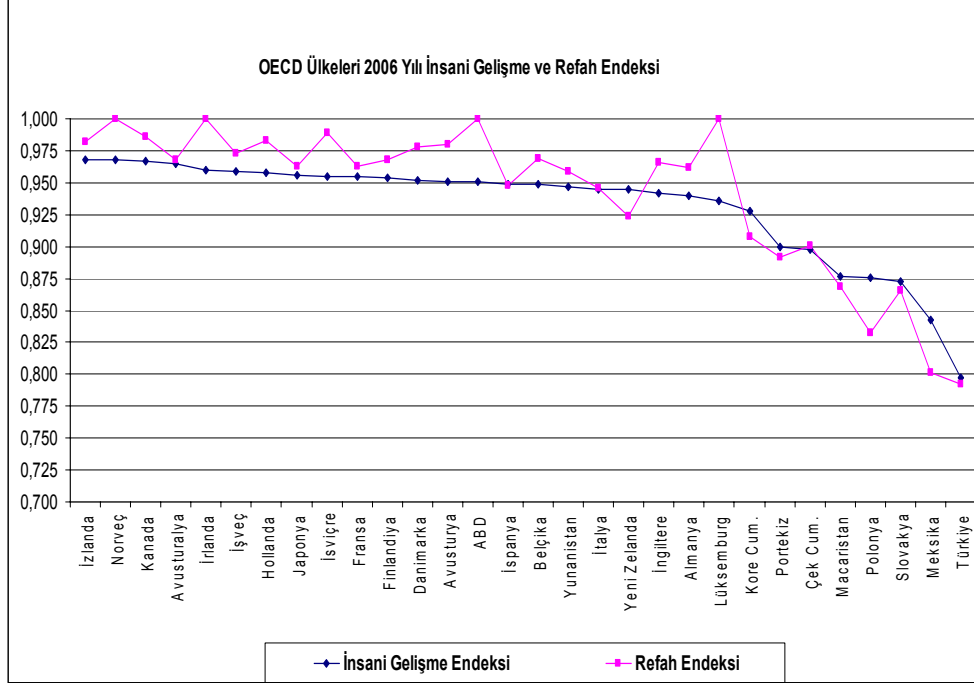
OECD ülkelerini eğitim endeks değerleri açısından karşılaştırdığımızda; ilk dört sırada yer alan Avustralya, Finlandiya, Danimarka ve Yeni Zelanda’nın EE değerleri 0,993 olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle söz konusu dört ülke OECD ülkeleri içerisinde aynı seviyede ve en yüksek eğitim düzeyine sahip ülkeler konumundadır. Bu ülkeleri Kanada (0,991), Kore Cumhuriyeti (0,988) ve İrlanda (0,985) takip etmektedir. EE en düşük ülkeler ise Türkiye (0,824), Meksika (0,879), Lüksemburg (0,915), Portekiz (0,927) ve Slovakya (0,928)’dir. Aşağıdaki Grafik 3’te OECD ülkelerinin EE ile İGE karşılaştırılması yapılmıştır. Buna göre; Japonya, İsviçre ve Lüksemburg’da EE, İGE değerinden daha düşük, diğer ülkelerde ise daha yüksektir. İGE değeri sıralamasına göre 8. sırada bulunan Japonya EE değerine göre 23. sırada, 9. sıradaki İsviçre ise 25. sırada yer almaktadır.

Grafik 3: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik ve Eğitim Endeksi (2006)

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili en fazla kullanılan ölçütlerden birisi kişi başına gelir düzeyi olmasına rağmen bu ölçüt insani gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü “Gelir insanların edinmek istedikleri önemli bir fırsattır fakat yaşamlarının toplamı da değildir” (UNDP, 1998:19). Bu nedenle gelişme, gelir ve servetin artmasının ötesinde insana odaklı bir kavramdır (Günsoy, 2005; 36). Gelirin artması insani gelişme düzeyinin yükselmesi açısından tek başına yeterli değildir. UNDP tarafından bir ülkenin insani gelişme düzeyinin belirlenmesinde kişi başına gelir üç önemli faktörden birisi olarak kabul edilmektedir. İnsani gelişmişliğin belirlenmesinde gelir düzeyi ile birlikte doğumda yaşam beklentisi ve eğitim düzeyi de önemli faktörler arasındadır (Neumayer, 2001:101-102).

Satın Alma Gücü paritesine göre belirlenen kişi başı GSYİH değerlerinden hareketle hesaplanan Refah endeksi sıralamasında ilk dört sırada yer alan; Lüksemburg, Norveç, ABD ve İrlanda'nın kişi başı GSYİH değerleri 40.000 doların üzerinde olduğu için endeks değerleri 1 olarak hesaplanmıştır. Bu ülkeleri sırasıyla; İsviçre, Kanada, Hollanda, İzlanda, Avusturya ve Danimarka takip etmektedir. Türkiye 0,792 RE değeri ile OECD ülkeleri içerisinde en son sırada yer almaktadır. Meksika (0,801), Polonya (0,833), Slovakya (0,865), Macaristan (0,868), ve Portekiz (0,891) RE sıralamasında alt sıralarda yer alan diğer OECD ülkeleridir. Söz konusu bu ülkeler dışında kalan diğer OECD ülkelerinin tamamında RE değeri 0,900-1 arasında değişen değerler almaktadır.

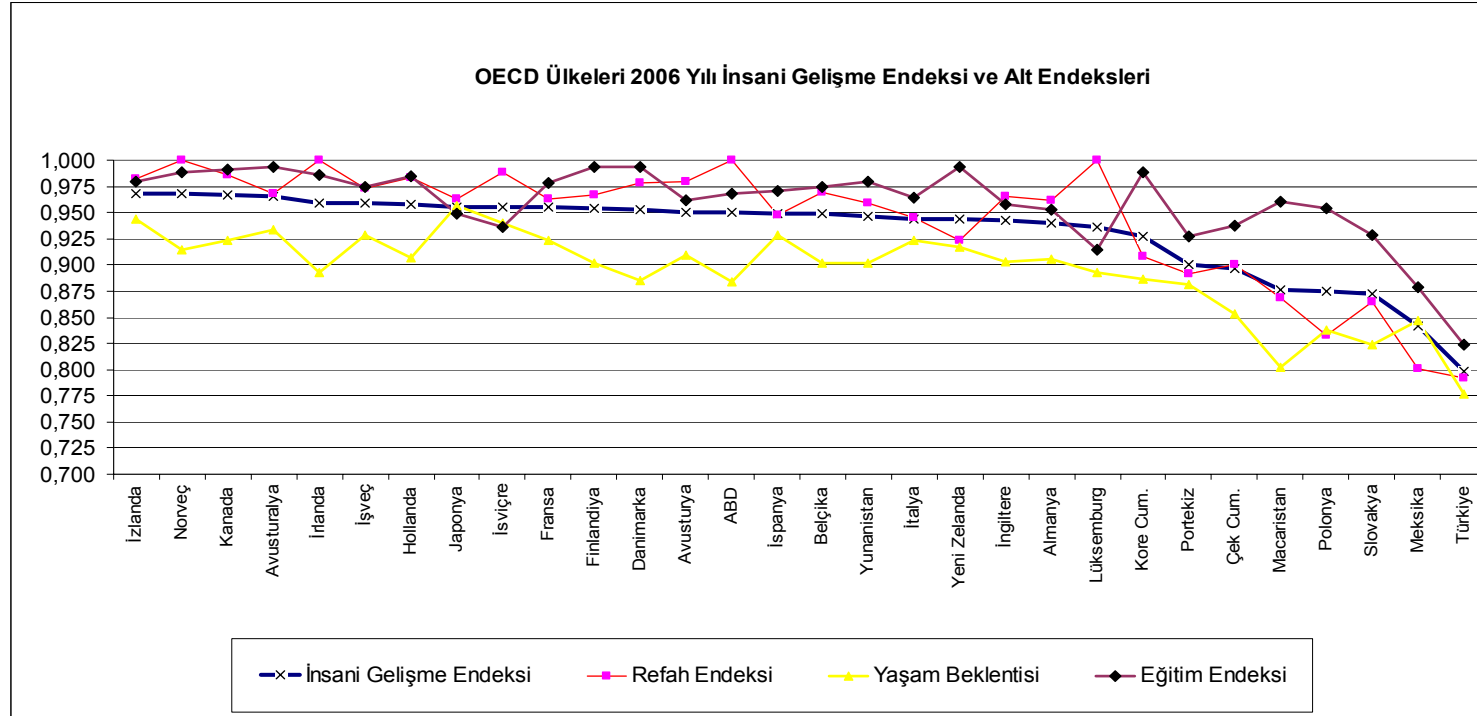
RE ile İGE değerlerinin karşılaştırılması amacıyla oluşturulan aşağıdaki Grafik 4'e göre; Türkiye, Meksika, Slovakya, Polonya, Macaristan, Portekiz ve Kore Cumhuriyeti'nin yanı sıra Yeni Zelanda'nın RE, İGE' ne göre daha düşük seviyededir. Bu ülkeler dışında kalan diğer OECD ülkelerinin tamamında RE, İGE' den daha yüksek çıkmıştır.

Grafik 4: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik ve Refah Endeksi (2006)

Grafik 5'te İGE ile alt endekslerin bir bütün olarak karşılaştırılması yapılmıştır. Buna göre; Polonya, Meksika, Japonya ve İsviçre dışındaki OECD ülkelerinin tamamında YBE diğer endekslerden daha düşük seviyededir. Buna karşılık Polonya ve Meksika'da kişi başına GSYİH'nın Türkiye'den sonra diğer OECD ülkelerine göre daha düşük seviyede olmasının bir sonucu olarak RE, YBE'inden daha düşük çıkmıştır. Japonya ve İsviçre'de ise YBE değeri EE değerinden daha yüksektir. Bu durum söz konusu iki ülkede de okullaşma oranının diğer göstergelere göre daha düşük seviyede olmasının bir sonucudur. Ayrıca; Japonya ve İsviçre haricindeki ülkelerde eğitim endeksi İGE'den daha yüksek seviyede iken, söz konusu ülkelerde EE değeri İGE değerinden daha düşüktür.

Türkiye insani gelişmişlik düzeyi açısından son yıllarda sürekli olumlu yönde gelişme göstermesine rağmen, OECD ülkeleri içerisinde en son sırada yer almaktadır. Ülkemiz; İGE, RE ve YBE değerlerine göre orta insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler, EE açısından ise yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Ülkemizde 2006 yılı itibarıyla % 88,1 olan yetişkin okur-yazarlık oranı her ne kadar OECD ülkeleri içerisinde en düşük seviyede olsa dahi EE'nin diğer endeks değerlerinden yüksek çıkmasına yol açmıştır. Bu durum ülkemiz açısından son derece önemli bir gelişmedir. Çünkü eğitim düzeyinin yükselmesi bir taraftan ileriki yıllarda okullaşma oranının da artmasına neden olurken, diğer yandan eğitim düzeyindeki yükselme emeğin kalitesini ve verimliliğini arttıracaktır. Eğitim düzeyindeki yükselme ile birlikte kalifiye nitelik kazanan emek sahibi daha yüksek ücret elde etme imkanına kavuşacak ve böylece yaşam standardı da yükselecektir. Diğer yandan beşeri sermayenin kalitesinin yükselmesi ekonomiye pozitif etki oluşturarak daha yüksek büyüme ve kalkınma hızına ulaşılmasını sağlayacaktır.

Grafik 5: OECD Ülkeleri İnsani Gelişmişlik Endeksi ve İGE'yi Oluşturan Alt Endeksler (2006)

SONUÇ

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili en önemli göstergelerden birisi “İnsani Gelişmişlik Endeksi”dir. Bu endeksin hesaplanmasında “Yaşam Beklentisi Endeksi, “Eğitim Endeksi” ve “Refah Endeksi” olmak üzere üç farklı endeks kullanılmaktadır. İGE ile birlikte YBE, EE ve RE ülkelerin refah düzeyi, eğitim seviyesi ve yaşam beklentisi hakkında bilgi vermektedir. Dünya ülkelerinin tamamı ile ilgili İGE değerleri ve bu değerlere göre ülkelerin gelişmişlik düzeyi sıralaması, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde hesaplanmakta ve İGR ile kamuoyuna açıklanmaktadır.

UNDP tarafından açıklanan 2006 yılı İGE değerlerine göre dünya ülkeleri içerisinde en yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ilk yirmibir ülke OECD üyesi ülkelere olmaktadır. Söz konusu ülkeler içerisinde İzlanda birinci sırada yer alırken, bu ülkeyi sırasıyla; Norveç, Kanada, Avustralya, İrlanda, Hollanda, İsveç, Japonya, Lüksemburg, İsviçre, Fransa, Finlandiya, Danimarka, Avusturya, ABD, İspanya, Belçika, Yunanistan, İtalya, Yeni Zelanda ve İngiltere takip etmektedir. Diğer OECD ülkelerinden; Almanya 23, Kore Cumhuriyeti 25, Portekiz 33, Çek Cumhuriyeti 35, Macaristan 38, Polonya 39, Slovakya 41 ve Meksika 51. sırada yer alırken, Türkiye OCDE sıralamasında sonuncu ve dünya sıralamasında ise 76. sırada yer almaktadır.

OECD ülkelerini İGE’ni oluşturan alt endekslere göre değerlendirdiğimizde; İGE’ne göre sekizinci sırada bulunan Japonya’nın yaşam beklentisi endeksinde göre ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeyi İzlanda ve İsviçre takip etmektedir. YBE en düşük seviyede olan ülkeler ise sırasıyla; Türkiye, Macaristan, Slovakya, Polonya ve Meksika’dır. Ayrıca Meksika ve Japonya hariç diğer OECD ülkelerinin tamamında İGE değeri YBE’ den daha yüksektir.

Eğitim endeksi değerleri açısından karşılaştırdığımızda; ilk dört sırada yer alan Avustralya, Finlandiya, Danimarka ve Yeni Zelanda’da EE’ nin aynı değerinde (0,993) olduğu görülmektedir. Bu ülkeleri Kanada (0,991), Kore Cumhuriyeti (0,988) ve İrlanda (0,985) takip etmektedir. EE en düşük ülkeler ise Türkiye, Meksika, Lüksemburg, Portekiz ve Slovakya’dır. Japonya, İsviçre ve Lüksemburg’da EE, İGE değerinden daha düşük, diğer ülkelerde ise daha yüksektir. İGE değeri sıralamasına göre 8. sırada bulunan Japonya EE değerine göre 23. sırada, 9. sıradaki İsviçre ise 25. sırada yer almaktadır.

Refah endeksi göre yapılan sıralamada; Lüksemburg, Norveç, ABD ve İrlanda ilk dört sırada yer almaktadır. Bu ülkelerin tamamında kişi başı GSYİH değerleri 40.000 doların üzerinde olduğu için endeks değerleri 1 olarak hesaplanmıştır. Bu ülkeleri sırasıyla; İsviçre, Kanada, Hollanda, İzlanda, Avusturya ve Danimarka takip etmektedir. OECD ülkeleri içerisinde RE en düşük seviyede olan Türkiye ise en son sırada yer alırken, Meksika, Polonya, Slovakya, Macaristan, Portekiz ve Çek Cumhuriyeti alt sıralarda yer alan diğer ülkelerdir. Ayrıca Türkiye, Meksika, Slovakya, Polonya, Macaristan, Portekiz ve Kore Cumhuriyeti’nin yanı sıra Yeni Zelanda’nın RE, İGE’ ne göre daha düşük seviyededir. Söz konusu ülkeler dışındaki OECD ülkelerinin tamamında RE, İGE’ den daha yüksek çıkmıştır.

Türkiye, insani gelişmişlik düzeyi açısından OECD ülkeleri içerisinde en son sırada yer almaktadır. Ülkemiz; İGE, RE ve YBE değerlerine göre orta insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler, EE açısından ise yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Ülkemizde 2006 yılı itibarıyla % 88,1 olan yetişkin okuryazarlık oranı her ne kadar OECD ülkeleri içerisinde en düşük seviyede olsa dahi EE’nin diğer endeks değerlerinden yüksek çıkmasına yol açmıştır. Bu durum ülkemiz açısından

son derece önemli bir gelişmedir. Çünkü eğitim düzeyinin yükselmesi bir taraftan ileriki yıllarda okullaşma oranının da artmasını sağlarken, diğer yandan eğitim düzeyindeki yükselme emeğin kalitesi ve verimliliği artırarak ekonomiye pozitif etki oluşturarak böylece kişi başına GSYİH artarak refah seviyesi de yükselecektir.

KAYNAKLAR

- Akder, H. (2007), “Türkiye’deki Bölgesel Eşitsizlik ve Kırsal Yoksulluk (İnsani Gelişme Yaklaşımı)”, http://www.tesev.org.tr/dosyalar/dl_yoksulluk_bolgesel.php, (E.T.: 25.5.2009).
- Akder, H. (1992), “İnsanca Gelişme Raporu ve Türkiye Ülke Profili”, İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (Rapor), 7-8 Eylül 1992, UNDP, Ankara.
- Aktan, C. Can (2002), “Dünyada ve Türkiye’de İnsani Gelişme” , Yoksullukla Mücadele Stratejileri, *Hak-İş Konfederasyonu Yayını*, Ankara. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunyada-insani-gelis>. (E.T: 10.06.2009).
- Çiftçi, M. (2008), “Kalkınma Göstergesi Olarak Ortalama Yaşam Beklentisine Göre Türkiye’nin AB İçindeki Konumu: Kritikler ve Çok Değişkenli İstatistik Uygulamaları”, İstanbul Üniversitesi *İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 7:51-87. İstanbul.
- Demir, S. (2006), “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme”, *DPT Sosyal Sektör ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Dikmen, M., K. (2004), “Büyüme ve İnsani Gelişme Arasındaki Bağlantılar Uluslar arası Ampirik Bir Çalışma”, *İktisat İşletme ve Finansa Dergisi*, 19(222), Bölgesel Yay. (<http://iif.com.tr/index>, E.T. 20.05.2009).
- Ertek, T., (2006), *Temel Ekonomi-Basından Örneklerle*, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Günsoy, G. (2005), “İnsani Gelişmişlik Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2: 35-52.
- Hick, A., D. (1997), “The Inequality-Adjusted Human Development Index A Constructive Proposal”, *World Development*, 25(8):1283-1298
- Neumayer, E. (2001), “The Human Development Index and Sustainability a Constructive Proposal”, *Ecological Economics*, 39:101-114.
- Oruç, Yeşim, M., (2001), “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler” *Toplum ve Bilim Dergisi*, 89:75-87 Yaz, İstanbul.
- Samuelson, P. (1970), *İktisat*, 3. baskı, Çev: Demir DEMİRGİL, Menteşe Kitabevi, İstanbul.
- UNDP, (1998) İnsani Gelişme Raporu, Türkiye, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ankara.
- UNDP, (2001) Human Development Report Turkey.
- UNDP, (2004) Human Development Report Turkey.
- UNDP, (1999) Human Development Report 1997.
- UNDP, (2000) Human Development Report 1998.

UNDP, (2001) Human Development Report 1999.

UNDP, (2002) Human Development Report 2000.

UNDP, (2003) Human Development Report 2001.

UNDP, (2004) Human Development Report 2002.

UNDP, (2005) Human Development Report 2003.

UNDP, (2006) Human Development Report 2004.

UNDP, (2007) Human Development Report 2005.

UNDP, (2008) Human Development Report 2006.

Yumuşak, İ. G., Tuna, Y. (2002), “Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), İstanbul.